

College voor Toetsen en Examens

LATIJNSE TAAL EN CULTUUR VWO

SYLLABUS CENTRAAL EXAMEN 2022

Versie 2, juli 2020

Inhoud

Voorwoord	3
1 Examenstof van het centraal examen	4
2 Specificatie examenstof van het centraal examen	5
3 Het centraal examen	11
3.1. Zittingen centraal examen	11
3.2. Hulpmiddelen	11
Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en cultuur vwo	12
Bijlage 2. De plaats van Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur in de profielen	14
Bijlage 3. De minimumlijst Latijn	15
Deel I Vormleer	15
Deel II Syntaxis	18
Deel III Literaire termen: stilistische, narratologische en argumentatieve middelen	22
APPENDIX	37

Verantwoording:

© 2020 College voor Toetsen en Examens, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Deze syllabus bevat een specificatie van de examenstof Latijnse Taal en Cultuur (LTC) voor het examenjaar 2021. Het in de syllabus vermelde pensum is door CvTE vastgesteld na advies van de Vereniging van Classici in Nederland (VCN). De syllabus is tot stand gekomen in overleg tussen de vaststellingscommissie LTC van het CvTE en de constructiegroep LTC van Cito, en na raadpleging van SLO en universitaire specialist(en) door het CvTE vastgesteld.

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader order.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2021. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken.

Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2020 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. P.J.J. Hendrikse

1 Examenstof van het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A (subdomein 1: reflectie op klassieke teksten), B¹ (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het College voor Toetsen en Examens maakt een specificatie bekend van het centraal examen.

De examenonderwerpen in de komende jaren zijn:

2022	2023	2024
Epistolografie: Plinius Schaduwauteur: Martialis	Epiek: Ovidius	Livius

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit de Latijnse literatuur (zodanig dat samen met de auteur van het centraal examen proza én poëzie aan bod komen).

Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van de (creatieve) verwerking van een of meer cultuurdomeinen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

Het bevoegd gezag kiest tenminste drie van de volgende cultuurdomeinen waarop de eindtermen betrekking hebben: verhalengoed, drama, beeldende kunst, architectuur, filosofie.

Het bevoegd gezag kan, naast bovengenoemde domeinen, ook eigen cultuurdomeinen toevoegen.

¹ Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen.

2 Specificatie examenstof van het centraal examen

Kernauteur: Plinius, schaduwauteur
Martialis
Genre: Epistolografie

A. Teksten

R.A.B. Mynors: *C. Plini Caecili Secundi Epistularum libri decem*. Oxford 1963.

R.A.B. Mynors: *XII Panegyrici Latini*. Oxford 1964.

D.R. Shackleton Bailey: *M. Valerii Martialis Epigrammata*. Stuttgart 1990.

Rode draad: 'Over leven onder keizers'

1 Pensum (De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen)

Plinius, Panegyricus

- 1 opening en gebed tot Jupiter
- *26-28 de keizer toont zich genereus jegens (de kinderen van) het *plebs*
- 52-53 de grootsheid van de keizer valt op door vergelijking met vorige keizers
- *54-55 de keizer is veel bescheidener dan vorige keizers
- *81-82 zelfs uit de vrijetijdsbesteding van de keizer blijkt zijn morele verhevenheid
- 94-95 dank aan Jupiter en de senaat

Plinius, brieven

- 1.1 het voornemen tot publicatie
- *1.10 Plinius' drukke bezigheden houden hem af van zelfontplooiing
- *2.1 rouw om de dood van een gewaardeerde vriend
- *3.11 Plinius helpt zijn vrienden ook in gevaarlijke tijden
- *3.13 over zijn eigen *Panegyricus*
- 3.16 heldendaden van de dappere Arria
- *3.18 over zijn eigen *Panegyricus*
- *3.20 verkiezingen in de senaat en de vrijheid om over politiek te spreken
- 3.21 de dood van Martialis
- *4.8 zijn benoeming tot *augur*
- *4.9 zijn verdediging van Bassus, oud-gouverneur van Bithynië
- *4.11 wandaden van Domitianus
- *4.17 Plinius' carrière geholpen door een oudere senator
- *4.24 mijmering over de wisselende fortuin
- *5.20 Plinius is trots op zijn verdediging van Varenus, oud-gouverneur van Bithynië
- *6.2 zijn politieke tegenstander Regulus
- 6.16 de uitbarsting van de Vesuvius
- *6.20 Plinius' eigen avonturen bij de uitbarsting van de Vesuvius
- *6.27 advies aan nieuwe consul over een dankrede tot Trajanus
- *6.33 Plinius in zijn nopjes over een recente redevoeering
- 7.5 mist zijn echtgenote, vindt troost in werk
- *8.6 ergernis over een monument voor een ex-slaaf
- 8.24 advies aan de nieuwe gouverneur van Achaea
- *9.19 hoe grote Romeinen herinnerd moeten worden
- 9.36 zijn dagindeling in de zomer
- *9.40 zijn dagindeling in de winter
- *10.4 Plinius beveelt een vriend aan voor het senatorschap
- *10.8-9 Plinius wil een standbeeld oprichten voor Trajanus

- 10.96 onzekerheid over hoe om te gaan met christenen
*10.97 Trajanus' antwoord

Martialis

- *De Sp. 1 lof voor het Colosseum
De Sp. 2 lof voor de keizer
1.1 introductie bij de lezer
1.13 lof voor Arria
1.117 de waarde van Martialis' dichtkunst
2.64 beroepskeuze wordt uitgesteld
*2.91-92 verzoek om het *ius trium natorum*
3.38 levensonderhoud in Rome
5.13 wat Martialis waard is
5.15 de grappen van Martialis
*5.19 lof voor Domitianus
*6.35 breedsprakigheid
7.61 Domitianus maakt de straten van Rome weer toegankelijk
*8.26 Domitianus' *venationes*
8.39 het paleis van Domitianus
8.65 een triomfboog voor Domitianus
*8.70 Nerva als literair talent
*8.82 lof voor Domitianus
9.91 lof voor Domitianus
*10.6-7 lof voor Trajanus
10.20 lof voor Plinius
10.72 lof voor Trajanus
*11.3 Martialis wil een Maecenas
*11.4 gebed voor Nerva en de senaat
11.5 Nerva's plaats in de geschiedenis
*12.8-9 lof voor Trajanus

2 Genre

2.1 Epistolografie

De meeste brieven worden niet geschreven met de bedoeling ze later te publiceren en zijn niet bedoeld voor een ander publiek dan degene tot wie de brief gericht is. Uit de oudheid is een groot aantal gewone, niet-literaire, voor één persoon bestemde brieven bewaard gebleven. Een voorbeeld hiervan is de correspondentie van Cicero met verwanten. Daarnaast ontwikkelde de brief zich in de oudheid echter ook als literaire vorm, vaak wél geschreven met het oog op publicatie. Met de persoonlijke, niet-literaire brief hebben de meeste van deze brieven het intieme karakter en het in de regel eenvoudige en directe taalgebruik gemeen. De schrijver staat op vertrouwelijke voet met de geadresseerde, of wekt althans die suggestie. Bij deze groep horen bijvoorbeeld de brieven van de filosoof Seneca aan zijn vriend Lucilius.

Tot het genre van de literaire brief moeten ook de meeste brieven van Plinius worden gerekend. Deze brieven, waarschijnlijk van meet af aan mede bestemd voor een groter publiek, lijken een spontaan karakter te hebben, maar zijn met zorg gecomponeerd en geformuleerd. In de brieven wordt de schijn opgehouden dat ze voor één persoon bestemd zijn, waardoor zij iets tweeslachtigs krijgen. Ze lijken vertrouwelijk en pretentieloos, maar zijn in feite voor publicatie bestemd en zeer gestileerd. Een uitzondering daarop vormt de briefwisseling van Plinius met keizer Trajanus, waarvan wordt aangenomen dat die niet achteraf voor publicatie is bewerkt.

2.2 Epigram

Het epigram ('opschrift') was een oorspronkelijk Grieks kort gedicht, dat werd aangebracht op monumenten en graven. Epigrammen waren geschreven in een vast metrum (het

elegisch distichon; scansie daarvan wordt voor dit examen niet bekend verondersteld) en kenden vaak een inhoud die was ingegeven door de funeraire context. In de periode van het hellenisme werd het epigram vrijer qua inhoud: de epigrammen verliezen hun strikt epigrafische karakter en zijn ook dikwijls fictief van aard.

De Romeinen namen het hellenistische epigram over en pasten het genre aan hun eigen smaak aan. Het epigram werd door hen gebruikt voor allerlei uitingen van sociale communicatie, zoals prijzen, bedanken, grappen maken, spotten en schelden. We vinden epigrammen in de vorm van (anonieme) inscripties en graffiti, maar ook als literaire vorm bij verschillende dichters, zoals Catullus. Bij de Romeinen geldt Martialis als de meester van het genre. Een belangrijke bijdrage van Martialis is de ontwikkeling van de wending of 'pointe' in het epigram, wat in latere tijden een belangrijk kenmerk werd van het genre.

2.3 Epideictische retorica

De *Panegyricus* van Plinius is een gelegenheidsrede, een redevoering die binnen het genus demonstrativum (de epideictische retorica) valt, de derde soort naast gerechtsredevoeringen en politieke redevoeringen. De epideictische retorica behelst redevoeringen die bij speciale gelegenheden voor een groot publiek gehouden worden. Men kan daarbij denken aan redevoeringen waarbij bepaalde personen of zaken dankbaar herdacht worden, of aan redevoeringen waarin een persoon, een instantie of een collectief publiekelijk gehekeld wordt.

3 Taal en stijl

De CVTE-minimumlijst (zie bijlage 3) vormt het uitgangspunt bij de op het centrale examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst.

Scansie van het elegische distichon wordt voor dit examen niet bekend verondersteld.

B. Cultuurhistorische context

1 De auteurs en hun werken

1.1 Plinius

1.1.1 Het leven van Plinius

Gaius Caecilius Plinius Secundus werd geboren in 61 of 62 n.Chr. in Comum in Noord-Italië; zijn familie behoorde tot de klasse van rijke grootgrondbezitters. Plinius werd geadopteerd door zijn oom Plinius Maior (vandaar ook Plinius' naam); daarom wordt hij vaak aangeduid als Plinius Minor. In Rome volgde hij de opleiding in de retorica bij de beroemde redenaar Quintilianus. Plinius werd lid van de Romeinse senaat en bekleedde de ambten uit de *cursus honorum* (de 'loopbaan van de ambten'). Onder keizer Domitianus was Plinius achtereenvolgens quaestor en praetor. Onder Trajanus bekleedde hij het consulaat (in 100 n.Chr.). Rond 110 n.Chr. werd hij door Trajanus benoemd tot stadhouder van de keizer (*legatus Augusti*) in Pontus en Bithynië (in het tegenwoordige NW-Turkije). Plaats en jaar van zijn overlijden zijn niet bekend; hij is in elk geval voor 117 n.Chr. overleden.

1.1.2 De werken van Plinius

Plinius' werken zijn in drie groepen te verdelen: 1) Plinius' *Panegyricus*, een lofrede op keizer Trajanus, uitgesproken bij zijn ambtsaanvaarding als consul. 2) Plinius' brieven, overgeleverd in een collectie van negen boeken. De oorspronkelijke brieven zijn voor publicatie bewerkt. 3) De briefwisseling van Plinius tijdens zijn stadhouderschap met keizer Trajanus, waarschijnlijk niet voor publicatie bestemd; deze briefwisseling is later als tiende boek aan de collectie toegevoegd.

1.2 Martialis

1.2.1 Het leven van Martialis

Marcus Valerius Martialis werd rond 40 n.Chr. geboren in Spanje. We weten niet veel van zijn jeugd, behalve dat hij in Spanje werd opgevoed en opgeleid. Na zijn opleiding vertrok hij in 64 n.Chr. naar Rome, waar hij dankzij invloedrijke beschermheren (onder wie waarschijnlijk Seneca, die ook uit Spanje afkomstig was) werd opgenomen in de kringen van de Romeinse elite. Hij stond ook in de gratie bij de keizers Titus en Domitianus. Uit zijn gedichten kunnen we opmaken dat de drukte van Rome en al haar sociale verplichtingen hem soms te veel werden; en hoewel hij uiteindelijk weer terugkeerde naar Spanje, bleef hij toch gefascineerd door de grote stad Rome, met al haar viezigheid, corruptie en hypocrisie. Martialis was hoogopgeleid, maar schijnt weinig interesse te hebben gehad in het najagen van een maatschappelijke of politieke carrière. In zijn gedichten speelt de relatie tussen patroon en cliënt (beide rollen eufemistisch met *amicus* aangeduid) een grote rol; veel van Martialis' gedichten zijn vanuit het perspectief van de cliënt geschreven. Dat vindt ook zijn weerslag in zijn gedichten, waardoor ze soms zeer vleiend van toon zijn. Martialis stierf tussen 101 en 104 n.Chr.

1.2.2 De werken van Martialis

Het eerste werk van Martialis is de *Liber Spectaculorum*, een collectie epigrammen over de feesten die werden gehouden ter ere van de voltooiing van het Colosseum. Het is in 80 n.Chr. gepubliceerd. De overige boeken epigrammen, 12 in totaal, werden met enige regelmaat gepubliceerd tussen 85 en 101 n.Chr., dus ten tijde van de keizers Domitianus, Nerva en Trajanus.

2 Cultuurhistorische achtergronden in het Rome van de eerste eeuw voor en na Christus

2.1 Politieke geschiedenis

De eerste eeuw v.Chr. is de eeuw van de grote burgeroorlogen. Het Romeinse rijk was rond 100 v.Chr. zo groot geworden dat het oude republikeinse systeem niet langer voldoende was om het adequaat te besturen. Na een eerste burgeroorlog in de jaren 80 v.Chr. woedde rond 50 v.Chr. een verbitterde machtsstrijd tussen Pompeius en Caesar (de tweede burgeroorlog), die door de laatste gewonnen werd. In 44 v.Chr. werd Caesar vermoord door samenzweerders onder leiding van Brutus. Caesars adoptiefzoon Octavianus versloeg samen met Marcus Antonius de samenzweerders, maar daarna werden ze elkaars tegenstanders. Dit leidde tot een derde burgeroorlog die werd beslist in de slag bij Actium in 31 v.Chr., waar Octavianus zijn tegenstander Marcus Antonius versloeg. Octavianus krijgt in 27 v.Chr. de titel *princeps* en Augustus, een gebeurtenis die meestal wordt beschouwd als het begin van de keizertijd; hij en zijn opvolgers behoren tot het Julisch-Claudische huis.

In de eerste eeuw n.Chr. werd de macht van de magistraten en de senaat overvleugeld door die van de keizer en zijn ambtelijke apparaat. De invloed van de oude republikeinse adel, reeds gedecimeerd door de burgeroorlogen, nam gestaag af. Augustus vulde de politiek-bestuurlijke elite aan met leden van de ridderstand en aanzienlijken uit Italische steden. In de loop van de eerste eeuw n.Chr. werd een begin gemaakt met de verlening van het Romeinse burgerrecht aan inwoners van de provincies, en de meest vooraanstaande leden van deze groep nieuwe Romeinen werden geleidelijk aan opgenomen in de senatoren- en ridderstand.

Met de dood van keizer Nero (regeringsperiode 54-68 n.Chr.) kwam er een einde aan de Julisch-Claudische dynastie. Na een jaar van burgeroorlogen wist Vespasianus, uit de familie van de Flavii, zijn macht in 69 n.Chr. als keizer definitief te vestigen; hij bleef aan de macht tot zijn dood in 79 n.Chr. Vespasianus werd opgevolgd door zijn zoon Titus, die slechts twee jaar keizer was (79-81 n.Chr.) en jong stierf. Titus werd opgevolgd door zijn broer Domitianus, die een zeer moeizame relatie met de senaat had. In 96 n.Chr. werd Domitianus vermoord door samenzweerders uit zijn eigen hofhouding. Hiermee kwam een einde aan de Flavische dynastie. De geschiedenis heeft gunstig geoordeeld over Vespasianus en Titus; Domitianus (81-96 n.Chr.) daarentegen heeft een heel slechte naam gekregen.

Na Domitianus' dood werd de bejaarde senator Nerva door zijn mede-senatoren tot keizer uitgeroepen. Vanaf Nerva t/m Marcus Aurelius († 180 n.Chr.) wezen de keizers hun opvolgers aan door adoptie bij testament. De eeuw van de adoptiefkeizers gold in de latere Romeinse geschiedschrijving als een periode van grote voorspoed. In 98 n.Chr. werd Trajanus de eerste adoptiefkeizer; hij regeerde tot zijn dood in 117 n.Chr.

2.2 Literatuur onder de keizers

Vanaf het begin van de keizertijd speelde de keizer een rol bij de patronage van schrijvers. Zo moedigde Maecenas, een belangrijke adviseur van keizer Augustus, dichters door middel van patronage aan om de keizer en zijn bewind in een gunstig daglicht te stellen. Het systeem van de afhankelijkheid wordt niet expliciet benoemd: de *patroni* en *clientes* noemen elkaar *amici*.

Ook in de latere poëzie van de keizertijd komt het prijzen van de keizer vaak voor, maar het rechtstreeks bekritisieren niet. Stelling nemen tegen het keizerlijk bewind was niet goed mogelijk, hoewel keizers wel verschillend omgingen met de speelruimte die ze aan schrijvers en dichters overlieten. In sommige gevallen werd er sterk repressief opgetreden. Auteurs zoals Plinius en Martialis verwijzen expliciet naar dat mechanisme; ze hekelen de repressie onder sommige keizers en loven de vrijheid onder andere.

2.3 Maatschappelijke omstandigheden

De Romeinse maatschappij was een standenmaatschappij waarin senatoren, ridders (*equites*), het lagere volk (*plebs*) en slaven duidelijk onderscheiden groepen waren.

Vrijgelaten slaven (*liberti*) kregen het Romeinse burgerrecht. Verschillen in maatschappelijke positie, vermogen en invloed resulteerden in een verhouding van afhankelijkheid; beschermelingen (*clientes*) genoten bescherming van een beschermheer (*patronus*) en van hen werd verwacht dat zij als tegenprestatie hun *patronus* steunden. Dit patronagesysteem functioneerde ook binnen de elite: sommige van Plinius' *amici* waren *clientes*, anderen *patroni*, en weer anderen van ongeveer gelijke status.

De rijken uit de kring der senatoren en equites die in Rome een functie in het politieke en/of maatschappelijke leven bekleedden (*negotium*), bezaten vaak een of meer villa's. De eigenaars brachten daar hun vrije tijd (*otium*) door.

2.4 Rechtspraak

Tijdens de republiek werd de rechtspraak geregeld door praetoren. Voor ieder proces werd een rechtbank samengesteld, bestaande uit senatoren en *equites*. In de eerste eeuw n.Chr. namen de republikeinse vormen van rechtspraak door praetoren in betekenis af doordat speciale rechtbanken met specialisten op rechtskundig gebied (*centumviri*) werden ingesteld. De keizer kon op drie manieren zijn stempel op de rechtspraak drukken: 1) door het instellen van speciale keizerlijke rechtbanken; 2) door het recht van aanbeveling, waardoor hij in feite bepaalde wie er tot rechter benoemd werd; 3) door zijn aanwezigheid in de senaat bij processen, met name bij processen wegens majesteitsschennis.

2.5 Welsprekendheid

Tijdens de republiek maakte de welsprekendheid een grote bloeiperiode door. De politieke situatie bood gelegenheid voor zowel politieke redevoeringen als gerechtsredevoeringen. Begaafde sprekers konden hun talenten tonen in redevoeringen voor de rechtbank of in senaat en volksvergadering. In de keizertijd was er minder aandacht voor het politieke debat omdat de keizer uiteindelijk alles bepaalde. In deze tijd ontwikkelde de lofrede zich tot een belangrijke retorische vorm.

2.6 Militaire activiteiten

Gedurende de eerste eeuw v.Chr. voerden de Romeinen nog vele veroveringsoorlogen. In de eerste eeuw n.Chr. werden de grenzen geconsolideerd en vonden er geen veroveringen meer plaats op grote schaal. Onder keizer Trajanus werden er weer nieuwe gebieden ingelijfd.

2.7 Christendom

In Plinius' brieven 10.96 en 10.97 is sprake van processen tegen christenen. In het Romeinse rijk heerste in het algemeen een grote mate van religieuze tolerantie. Christenen weigerden echter te offeren aan de Romeinse goden en aan de keizer, omdat zij volgens hun geloof alleen hun eigen god mochten vereren. Dit wekte argwaan en irritatie bij de Romeinen. Keizer Nero liet na de grote brand van Rome (64 n.Chr.) vele christenen ter dood brengen. Systematische christenvervolgingen vonden in Plinius' tijd nog niet plaats, maar christen-zijn kon met de dood worden bestraft.

C Eindtermen

NB Voor de toetsing van de eindtermen (zie bijlage 1) worden de CvTE-minimumlijst (zie bijlage 3) en deze syllabus als uitgangspunt genomen.

3 Het centraal examen

3.1 Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.2 Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en cultuur vwo

Latijnse taal en cultuur (LTC)

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A Reflectie op klassieke teksten (subdomein 1) en antieke cultuur (subdomein 2)

Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

Domein C Zelfstandige oordeelsvorming

Domein D Oriëntatie op studie en beroep

Domein E Informatievaardigheden

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A (subdomein 1: reflectie op klassieke teksten), B² (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

Het CvTE maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit de Latijnse literatuur (zodanig dat samen met de auteur van het centraal examen proza én poëzie aan bod komen).

Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van de (creatieve) verwerking van een of meer cultuurdomeinen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

Het bevoegd gezag kiest tenminste drie van de volgende cultuurdomeinen waarop de eindtermen

betrekking hebben: verhalengoed, drama, beeldende kunst, architectuur, filosofie.

Het bevoegd gezag kan, naast bovengenoemde domeinen, ook eigen cultuurdomeinen toevoegen.

---

² Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen

De examenstof

Domein A: Reflectie op klassieke teksten en antieke cultuur

subdomein 1: Reflectie op klassieke teksten

1 De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:

- een ongeziene passage te vertalen;
- een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
- een passage vanuit taalkundig, letterkundig en cultuurhistorisch perspectief te vergelijken met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

subdomein 2: *(alleen van toepassing op het schoolexamen)* Reflectie op antieke cultuur

2 De kandidaat kan:

- *antieke cultuuruitingen van verschillende cultuurdomeinen plaatsen in hun historische en culturele context en met elkaar in verband brengen;*
- *antieke cultuuruitingen onderzoeken en zijn bevindingen formuleren.*

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

3 De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de

achtergrond van de antieke cultuur:

- onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en eigentijdse ontwikkelingen;
- de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de klassieke traditie waarin Europa staat.

4 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen):*

De kandidaat kan:

- *voorbeelden uit de receptiegeschiedenis herkennen, deze plaatsen in de context van de betreffende periode in de Europese cultuur en de van toepassing zijnde werkingsmechanismen noemen;*
- *cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen.*

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

5 De kandidaat kan een beargumenteerde reactie formuleren op de inhoud van voorgelegde

teksten en andere cultuuruitingen (uit de Oudheid en latere tijden).

6 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen)*

De kandidaat kan cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen en daarover een beargumenteerd oordeel geven.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

7 De kandidaat kan:

- doelgericht informatie en bronnenmateriaal zoeken, beoordelen, selecteren en verwerken, o.a. met behulp van het woordenboek;
- (verworven) informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
- gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij LTC;
- adequaat schriftelijk, mondeling en digitaal in het publieke domein communiceren over onderwerpen uit het desbetreffende vakgebied;
- bij het verwerven van vakkennis en vakvaardigheden reflecteren op eigen belangstelling, motivatie en leerproces.

Bijlage 2. De plaats van Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur in de profielen

Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Bijlage 3. De minimumlijst Latijn

NB De minimumlijst Latijn is aangepast en geldt met ingang van 2015.

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische, narratologische en argumentatieve middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen en die niet geannoteerd worden bij de vertaalopgave bij het Centraal examen. Deel III bevat een overzicht van literaire termen die door het CvTE bekend worden verondersteld.

De minimumlijst Latijn hanteert de terminologie die ook bij het Centraal Examen gehanteerd wordt. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft het CvTE de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp / object); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Ze zijn hier opgenomen, omdat het CvTE bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave ervan uitgaat dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet behoeven te worden opgezocht. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de vertaalopgave.

Deel I Vormleer

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*
- onzijdig op *-us* en *-men*.

De vocativus, inclusief het type *fili*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van zelfstandige naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *hostis*) wordt in het tekstboekje van het CE altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van bijvoeglijke naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *gravis*) wordt in het tekstboekje van het CE altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.

De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.

De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostri*, *vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zgn. imperativus futuri [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert tevens dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- *velle*, *nolle*
- *esse*, *posse*, *fieri*
- *ire* en *ferre*, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: *memini* en *odi*
- de semi-deponentia *audere* en *solere*

- de vormen: *inquit* en *ait*.

Perfectum actief:

- *-vi*
- *-ui*
- *-i, -si, -xi, -psi*
- uitgang *-ēre* in plaats van *-ērunt*
- klankverandering
- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- *-tus*
- *-sus*.

Deel II   Syntaxis

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling, met name de vier hieronder genoemde mogelijkheden:
  - genitivus possessivus
  - genitivus partitivus
  - genitivus subiectivus
  - genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord *esse*
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp / object
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*
- als aanvulling bij werkwoorden met een dubbele accusativus
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat, **verwijdering** en vergelijking
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen "tamelijk" en "te".

Het gebruik van *quam* dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen "-ste" en "zeer".

Het gebruik van *quam* met een overtreffende trap: "zo ... mogelijk".

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk/transitief en onovergankelijk/intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

Het begrip (semi)deponens.

Gebruik van de tijden:

- het praesens (kernbetekenis: gelijktijdig aan het heden). In een verhalende passage kan het praesens gebruikt worden om een gebeurtenis uit het verleden aan te duiden (praesens historicum).

- het imperfectum (kernbetekenis: gelijktijdig aan een moment (of een periode) in het verleden). In een verhalende passage duidt een imperfectum meestal een voortdurende situatie in het verhaal aan. Soms blijkt uit het vervolg van het verhaal dat deze situatie "mislukt" of niet tot een einde gebracht wordt (poging).

Het imperfectum wordt ook gebruikt om kenmerken van personen of dingen uit het verleden te beschrijven. Voorbeelden zijn een beschrijving van de achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt of een gewoonte van een persoon uit het verleden.

- het perfectum (kernbetekenis: voortijdig aan het heden). In een verhalende passage duidt een perfectum een gebeurtenis in het verhaal aan.

coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden.

- in conditionele bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.

- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend.

- in de indirecte vraag.

- na de voegwoorden *cum*, *ut* en *ne*.

- in bijzinnen van de indirecte rede.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met *quia* en *quod* worden ingeleid (subjectieve redenen), wordt niet bekend verondersteld.

infinitivus

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

participium

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

- bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt.

- in de ablativus absolutus.
- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.
- het participium futurum actief in combinatie met vormen van esse als een omschrijvend futurum (*coniugatio periphrastica*).
- het dominant gebruik van het participium.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen (in geval van ontkenningen).
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne ... an*.

Deel III Literaire termen: stilistische, narratologische en argumentatieve middelen

N.B. Wanneer in examenvragen het begrip **tekstelement** wordt gehanteerd, dan wordt daarmee bedoeld: een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin. Een tekstelement kan bestaan uit aaneensluitende woorden, maar dit hoeft niet.

I. Stilistische begrippen

Afgebeelde   Zie vergelijking.

Alliteratie   De gelijkheid van beginmedeklinkers bij twee of meer woorden die dicht bij elkaar staan.

Leentje leerde Lotje lopen langs de lange Lindenlaan

magno cum murmure montis

met luid gerommel van de berg

Vergilius, *Aeneis* 1.55

Anafora   De herhaling van een tekstelement aan het begin van opeenvolgende (delen van) zinnen of versregels.

dag stoel naast de tafel

dag brood op de tafel

dag visserke-vis met de pijp

P. van Ostaijen, *Marc groet 's morgens de dingen*

Ille mi par esse deo videtur,

ille, si fas est, superare divos

Hij lijkt mij gelijk te zijn aan een god,

hij (lijkt mij), als men dit mag zeggen, de goden te overtreffen

Catullus, *Carmen* 51.1-2

N.B. De betreffende tekstelementen hoeven niet per se in dezelfde vorm te staan. Zie bijvoorbeeld:

Scelesta, vae te, quae tibi manet vita?

Quis nunc te adibit? **Cui** videberis bella?

Quem nunc amabis? **Cuius** esse diceris?

Quem basiabis? **Cui** labella mordebis?

Misdadige vrouw, wee jou; wat voor leven staat je te wachten?

Wie zal er nu naar je toe komen? **Aan wie** zul je mooi schijnen?

Wie zul je nu liefhebben? **Van wie** zal men zeggen dat je bent?

Wie zul je kussen? **Wie** zul je in zijn lippen bijten?
Catullus, *Carmen* 8.15-18

Antithese

Het dicht bij elkaar geplaatst staan van inhoudelijk tegengestelde begrippen.

Die twee zijn als **water en vuur**.

alieni adpetens, **sui** profusus

belust op **andermans vermogen**, verkwistend met **zijn eigen vermogen**

Sallustius, *De coniuratione Catilinae* 5

Asyndeton

De opeenvolging van twee of meer tekstelementen zonder verbindingswoord.

Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers, Boeginees, Battaks.

Multatuli, *Max Havelaar*

retia rara, plagae, lato venabula ferro

wijdmazige netten [en] strikken [en] breedpuntige speren.

Vergilius, *Aeneis* 4.131

Navem in conspectu nullam, tres litore cervos
prospicit errantes.

Nergens ontwaarde hij een schip, [maar] hij zag op het strand [wel] drie herten zwerven.

Vergilius, *Aeneis* 1.184-185

Beeld

Zie vergelijking.

Chiasme

De kruisgewijze plaatsing van grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen.

N.B. op het Centraal Examen dienen de vier tekstelementen die het chiasme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (b) ... (a).

Je moet niet **leven** (a) om te **eten** (b) maar **eten** (b) om te **leven** (a).

Denkend aan de dood (a) kan ik niet slapen (b)
en niet slapend (b) denk ik aan de dood (a)

J.C. Bloem, *Insomnia*

Aenean **fundantem** (a) **arces** (b) ac **tecta** (b)
novantem (a)
conspicit.

Hij ziet Aeneas funderingen leggen voor vestingen en huizen bouwen.

Vergilius, *Aeneis* 4.260-261

Climax

Een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.

Uren, dagen, maanden, jaren,
vliegen als een schaduw heen

Rhijnvis Feith, *Nieuwjaarslied*

Hic sunt (...) qui **de nostro omnium interitu**, qui **de huius urbis** atque adeo **de orbis terrarum exitio** cogitent.

Hier bevinden zich (...) degenen die zinnen op **de dood van ons allen**, op **de ondergang van deze stad**, ja, **van de hele wereld**.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.9

Enallage

De verbinding van een bijvoeglijk naamwoord met een ander zelfstandig naamwoord dan waarbij het qua betekenis past.

Midwinterdag.—De geur van oude jassen,
de gang met **kalken licht** om in te dwalen.

Ida Gerhardt, *Tussenuur*

Ibant **obscuri sola** sub nocte per umbram.

Zij liepen **donker** door de **eenzame** nacht door het duister. (= Zij liepen **alleen** door de **donkere** nacht in het duister.)

Vergilius, *Aeneis* 6.268

Eufemisme

De weergave van een negatief geladen begrip door een verzachtende aanduiding.

in slapen (= sterven)

quibus fors corpora dedisset, darent animos.

(Romulus zei) dat ze hun geest moesten geven aan degenen **aan wie het lot hun lichaam had gegeven** (= dat ze diegenen moesten gaan liefhebben die hen geroofd hadden).

Livius, *AUC* 1.9.15

Romulus zegt dit tegen de Sabijnse meisjes die door de Romeinen ontvoerd zijn.

Hyperbaton

De uiteenplaatsing van woorden die een grammaticale eenheid vormen; de eenheid wordt onderbroken door een tekstelement dat niet bij de woordgroep hoort.

Ante volat comitique timet velut ales ab **alto**
quae teneram prolem produxit in aera **nido**.

Hij vliegt voorop en hij is bezorgd voor zijn metgezel,
zoals een vogel die zijn tere jong uit **het hoge nest** laat
vliegen.

Ovidius, *Metamorphosen* 8.213-214

N.B. In collocaties als **magno cum murmure** ("met
zwaar gedreun", Vergilius, *Aeneis* 1.55) en **commixtis
igne tenebris** ("met vuur vermengde duisternis",
Vergilius, *Aeneis* 8.255) is geen sprake van hyperbaton.
De onderbrekende elementen (*cum, igne*) maken
namelijk deel uit van de woordgroep.

Hyperbool

Overdrijving.

instar **montis** equum

een paard zo groot als **een berg**

Vergilius, *Aeneis* 2.15

Litotes

De ontkenning van een begrip waardoor het tegendeel
benadrukt wordt.

Daar ben ik **niet vies** van. (= Dat vind ik heel lekker.)

Haec enim senatus consulta **non ignoro** ab amicissimis
eius, cuius de honore agitur, scribi solere.

Ik **ben niet onwetend** (= Ik weet heel goed) dat deze
senatsbesluiten altijd geschreven worden door de beste
vrienden van degene wiens eer op het spel staat.

Cicero, *Epistula ad Familiares* 15.6

Metafoor

Een vorm van beeldspraak waarbij alleen het beeld wordt
genoemd (dus *zonder* "als", "zoals", "gelijk aan", etc.).

Hij **zwemt** in het geld.

At regina gravi iam dudum **saucia** cura
vulnus alit venis et caeco carpitur **igne**.

Maar de koningin, al lang **gewond** door hevige liefde,
voedt de **wond** met haar bloed en wordt verteerd door
onzichtbaar **vuur**.

Vergilius, *Aeneis* 4.1-2

Metonymia

De vervanging van een woord door een ander woord uit
hetzelfde betekenisveld.

- **Abstractum pro concreto:** een abstract in plaats van een concreet begrip.

cum **desiderio** meo nitenti
carum nescioquid lubet iocari

wanneer mijn stralende **verlangen** (= het meisje naar wie ik verlang) een leuk spelletje wil spelen
Catullus, *Carmen* 2.5-6

- **Naam van een god(in) in plaats van een begrip uit zijn/haar invloedssfeer.**

Cererem corruptam undis

Ceres (= het graan) bedorven door het water
Vergilius, *Aeneis* 1.177

- **Materiaal in plaats van voorwerp**

inutile **ferrum**

nutteloos **ijzer** (= ijzeren wapen)
Vergilius, *Aeneis* 2.510

- **Pars pro toto:** een deel in plaats van het geheel.

quaerenti et **tectis** urbis sine fine ruenti

zoekend en eindeloos door de **daken** (= huizen)
van de stad stormend

Vergilius, *Aeneis* 2.771

Paradox

Een schijnbare tegenstrijdigheid.

Zo zullen de laatsten de eersten en de eersten de laatsten zijn.

Evangelie van Mattheus 20.16

Cum tacent, clamant.

Doordat ze zwijgen, schreeuwen ze luid.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.21

Cicero bedoelt dat de senatoren door te zwijgen juist heel goed duidelijk maken dat ze Catilina veroordelen.

Parallellisme

Het verschijnsel dat twee of meer zinnen of zinsdelen dezelfde structuur hebben.

Spreken is zilver, zwijgen is goud.

(...) qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rem publicam oppugnarint

(...) die gewapend de senaat hebben bezet, de magistraten hebben mishandeld, de republiek hebben aangevallen

Cicero, *Oratio pro Caelio* 1

Personificatie

Een vorm van beeldspraak waarbij levenloze dingen, voorwerpen of abstracties als levende wezens worden voorgesteld of eigenschappen daarvan toebedeeld krijgen.

Het licht begint te wandelen door het huis en raakt de dingen aan.

Ida Gerhardt, *Zondagmorgen*

Dulces exuviae, (...) accipite hanc animam

Dierbare kledingstukken, (...) neem mijn leven.

Vergilius, *Aeneis* 4.651-652

Voordat Dido zichzelf doodt, spreekt ze de kledingstukken van Aeneas aan, die hij bij zijn vertrek heeft achtergelaten.

Pleonasme

Het aan een begrip toekennen van een kwalificatie die reeds in het begrip zelf besloten ligt.

een **potentiële** kans

deorum immortalium

onsterfelijke goden

Cicero, *Pro Sexto Roscio* 29

Polysyndeton

De opeenvolging van twee of meer tekstelementen binnen een zin die telkens door een nevenschikkend voegwoord met elkaar verbonden zijn.

Die zorgt **en** waakt **en** slaaft **en** ploegt **en** zwoegt **en** zweet

Joost van den Vondel, *Palamedes*

Et placet **et** video, sed quod video**que** placet**que** non tamen invenio.

Hij bevalt mij en ik zie hem, maar wat ik zie en wat mij bevalt kan ik toch niet vinden.

Ovidius, *Metamorphosen* 3.446-447

Narcissus is verliefd op zijn eigen spiegelbeeld, maar kan het niet bereiken.

Laudat digitos**que** manus**que**
bracchia**que et** nudos media plus parte lacertos.

Hij prijst haar vingers **en** haar handen **en** haar
onderarmen **en** haar voor meer dan de helft ontblote
bovenarmen.

Ovidius, *Metamorphosen* 1.500-50

Retorische vraag Een vraag waarbij het niet de bedoeling van de
vragensteller is dat er een antwoord gegeven wordt.

Waarom snapt niemand dat ik soms retorische vragen
stel?

Bill Gates

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?

Hoe lang nog, Catilina, zul jij misbruik maken van ons
geduld?

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.1

Sententia Een algemeen geldende uitspraak.

Van het concert des levens heeft niemand een program.

Homines, dum docent, discunt.

Mensen leren, terwijl zij les geven.

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 7.8

Tautologie Het nevenschikkend herhalen van een begrip in andere
woorden.

gratis en voor niks

Domum meam maioribus praesidiis **munivi** atque
firmavi.

Ik heb mijn huis met grotere wachtposten **beveiligd** en
versterkt.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.10

Tertium comparationis/punt van overeenkomst
Zie vergelijking.

Tricolon Een opsomming die bestaat uit drie delen.

Adfuit ille quidem, sed **nec sollemnia verba**
nec laetos vultus nec felix attulit **omen**.

Hij verscheen wel, maar **noch feestelijke woorden, noch een vrolijk gezicht, noch een gelukwens** bracht hij mee.

Ovidius, *Metamorphoses* 10.4-5

Vergelijking

Vorm van beeldspraak waarbij afgebeelde en beeld beide worden genoemd (dus *met* "als", "zoals", "gelijk aan" etc.).

De vergelijking bestaat uit drie elementen:

1. afgebeelde (= persoon/zaak die vergeleken wordt)
2. beeld (= persoon/zaak waarmee vergeleken wordt)
3. punt van overeenkomst/tertium comparationis (= het aspect waarin afgebeelde en beeld overeenkomen)

De blozende jongen was zo rood **als een kreeft**.

Afgebeelde:	de blozende jongen
Beeld:	de kreeft
Punt van overeenkomst:	het rood zijn

aut quam sidera multa, cum tacet nox,
furtivos hominum vident amores:
tam te basia multa basiare
vesano satis et super Catullo est.

of zoveel sterren als er, wanneer de nacht zwijgt, de heimelijke liefdes van de mensen zien: als je me zoveel kussen geeft, is dat voldoende en meer dan voldoende voor de waanzinnige Catullus.

Catullus, *Carmen* 7.7-10

Afgebeelde:	het aantal kussen dat Catullus van Lesbia krijgt
Beeld:	het aantal sterren aan de hemel
Punt van overeenkomst:	oneindigheid

II. Narratologische begrippen

Alwetende verteller

De vertellende instantie die complete kennis van alle gebeurtenissen, achtergronden en het verloop van het verhaal heeft.

Apostrofe

De verteller richt zich rechtstreeks tot een personage of gepersonifieerde zaak in het verhaal.

Quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus?

Hoe was je er toen aan toe, Dido, toen je dergelijke dingen zag?

Vergilius, *Aeneis* 4.408

... Priamique arx alta maneres.

... en dan zou jij nog overeind staan, hoge burcht van Priamus.

Vergilius, *Aeneis* 2.56

Dramatische ironie

Het verschijnsel dat een of meer personages minder kennis van de situatie hebben dan de lezer / het publiek.

Quisquis es, huc exi! Quid me, puer unice, fallis quove petitus abis? Certe nec forma nec aetas est mea, quam fugias.

Wie je ook bent, kom hier! Waarom houd je me voor de gek, unieke jongen? Of waar ga je heen terwijl ik naar je verlang? Het is zeker niet mijn schoonheid of mijn leeftijd waar je voor vlucht.

Ovidius, *Metamorphosen* 3.454-456

Narcissus spreekt tot zijn eigen spiegelbeeld zonder dat hij dit zelf in de gaten heeft.

Prospectie (flashforward)

Het vooruitkijken door een personage of de verteller naar latere gebeurtenissen.

Dedit oscula nato

non iterum repetenda suo.

Hij gaf zijn zoon kussen **die niet opnieuw gegeven zouden worden.**

Ovidius, *Metamorphosen* 8.211-212

Daedalus kuste zijn zoon Icarus voordat ze wegvlogen van Kreta. Icarus zou tijdens de vlucht omkomen.

Retrospectie (flashback)

Het terugkijken door een personage of de verteller op gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden.

Stipes erat quem, cum partus enixa iaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores.

(...)

**Ille diu fuerat penetralibus abditus imis
servatusque tuos, iuvenis, servaverat annos.**

Er was een stuk hout dat de drie schikgodinnen in het vuur hadden gelegd, toen de dochter van Thestius in het kraambed lag.

(...)

**Dat had lang achter in een diepe kast verborgen
gelegen en doordat het (uit het vuur) gered was,
had het jou al die jaren gered, jongen.**

Ovidius, *Metamorphosen* 8.451-452; 458-459

Vertellerscommentaar

Het door de alwetende verteller (terloops) geleverde commentaar op gebeurtenissen of personages.

At regina dolos (**quis fallere possit amantem?**)
praesensit

Maar de koningin voorvoelde het bedrog (**wie zou een
verliefd mens kunnen misleiden?**)

Vergilius, *Aeneis* 4.296-297

Vertelperspectief Het perspectief van waaruit de lezers de gebeurtenissen van het verhaal zien; dit perspectief kan bij de verteller of bij een van de personages liggen.

Verteltempo

De verhouding tussen verteltijd en vertelde tijd.

Wanneer de woorden van een personage in de directe rede worden weergegeven, is de verteltijd **even lang** als de vertelde tijd.

Wanneer in een vertelling een samenvatting van gebeurtenissen wordt gegeven of wanneer er een sprong in de tijd wordt gemaakt, is de verteltijd **korter** dan de vertelde tijd.

Wanneer in een vertelling een beschrijving wordt gegeven van een persoon of voorwerp, is de verteltijd **langer** dan de vertelde tijd.

Versnelling: het verteltempo wordt hoger dan in het voorafgaande.

Vertraging: het verteltempo wordt lager dan in het voorafgaande.

Verteltijd

De tijd die gebruikt wordt om het verhaal te vertellen.

Vertelde tijd De tijdsduur van de vertelde gebeurtenissen.

III. Argumentatieve begrippen

A-fortiori-redenering

Een redenering die stelt dat, wanneer in een bepaalde situatie iets geldt, het vanzelfsprekend is dat dit in een andere situatie met des te meer reden geldt.

Als een volwassene deze steen niet kan optillen, kan een kind dat al helemaal niet.

Nam tu quoque, qui consulis, diu an consuleres cogitasti: **quanto magis** hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas?

Want ook jij, die mij om raad vraagt, hebt lang nagedacht of je me wel om raad moest vragen. **Des te meer** moet ik er goed over nadenken, omdat het geven van een oplossing meer tijd vergt dan het stellen van een vraag.

Seneca, Epistula ad Lucilium 48.1

Analogie

Een argumentatie die gebruik maakt van een vergelijkbare situatie.

Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, **sic** quaecumque sunt in omni mundo deorum atque hominum putanda sunt.

Zoals we kunnen veronderstellen dat Athena en Sparta gesticht zijn vanwege de Atheners en Spartanen, en dat men terecht veronderstelt dat alles wat zich in die steden bevindt, eigendom van die volken is, **zo** mag men veronderstellen dat alles wat er in het hele universum bestaat, eigendom van goden en mensen is.

Cicero, De natura deorum 2.154

Autoriteitsargument

De verwijzing naar een uitspraak van een belangrijk persoon om een eigen bewering kracht bij te zetten.

Sed ne soli mihi hodie didicerim: (...) Democritus ait (...). Bene et ille, quisquis fuit (...). Egregie hoc tertium Epicurus (...)

Maar om te voorkomen dat ik vandaag niet alleen voor mijzelf geleerd heb: (.) Democritus beweert (...). Een tweede mooie uitspraak is van een onbekende auteur (...). Hier is nog een derde mooie uitspraak. Epicurus zegt (...).

Seneca citeert Democritus, een onbekende auteur en Epicurus om zijn eigen gedachte te bevestigen.

Seneca, Epistula ad Lucilium 7.10-12

Invoeren fictieve spreker

Een opmerking van een denkbeeldige spreker.

Dicet aliquis, "quid mihi prodest philosophia, si fatum est?"

Nu zal iemand opmerken: "Wat heb ik aan filosofie als er een noodlot bestaat?"

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 16.4

Syllogisme

Een redenering waarbij een conclusie getrokken wordt uit twee premissen (stellingen), een algemene (premissa maior) en een specifieke (premissa minor).

premissa maior
premissa minor
conclusie

Alle mensen zijn sterfelijk
Socrates is een mens
Socrates is sterfelijk

IV. Aanvullingen voor dactylische poëzie

N.B. 1. De volgende begrippen worden bekend verondersteld: dactylus, spondee, hexameter, pentameter, (elegisch) distichon. De kandidaat wordt geacht in staat te zijn een dactylische hexameter en een dactylische pentameter te scanderen. De begrippen cesuur en synizese worden niet bekend verondersteld.

N.B. 2. Bij naamwoorden van de eerste declinatie eindigt de nominativus enkelvoud op een korte -a, de ablativus enkelvoud op een lange -a.

Dactylische hexameter en elegisch distichon: effecten van de afwisseling dactylus-spondee op de inhoud

De aanwezigheid van veel spondeeën in een versregel kan plechtstatigheid, somberheid of traagheid suggereren, terwijl het veelvuldig voorkomen van dactyli opwindend, luchtig of snelheid kan uitdrukken.

Illud

auditum saxi intellectumque ferarum (5 spondeeën)
sensibus.

Dat is gehoord door rotsen en begrepen door de zintuigen van wilde dieren.

Ovidius, *Metamorphosen* 11.41-43

Quadripedante putrem sonitu quatit *ungula campum*. (5 dactyli)

De paardenhoef raakt met viervoetig geluid de zandige vlakke.

Vergilius, *Aeneis* 8.596

Elisie

Het verschijnsel dat, als een woord op een klinker of een -m eindigt en het volgende woord met een klinker of h- begint, in de uitspraak en in de metriek de slotklinker van het eerste woord wegvalt.

Illa redit iuvenem **que** oculis animoque requirit.

Zij komt terug en zoekt de jongen met haar ogen en haar hart.

Ovidius, *Metamorphosen* 4.129

Enjambement

Het doorlopen van een syntactische eenheid voorbij het einde van een versregel, waarbij niet meer dan twee woorden van de syntactische eenheid op de volgende regel staan.

Serius egressus vestigia vidit **in alto pulvere** certa ferae.

Te laat weggegaan zag hij in het diepe stof de onmiskenbare sporen van een wild dier.

Ovidius, *Metamorphosen* 4.105-106

Homerische vergelijking

Een vergelijking waarbij het "beeld" uitvoerig wordt uitgewerkt.

Aeneas ziet hoe de Carthagers hard werken aan de bouw van hun nieuwe stad. Dan volgt deze vergelijking.

Qualis apes aestate nova per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent:
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

Zo ook zwoegen in de vroege zomer de bijen op de bloemige velden onder de zon, wanneer zij de jonge volwassen geworden bijen naar buiten brengen of de vloeibare honing persen en de cellen vullen met heerlijke nectar, of als zij de vrachten overnemen van hen die komen aanvliegen of wanneer ze in slagorde geschaard het nutteloos volkje van de darren verdrijven van de korven. Krioelende, gonzende arbeid: de geurige honing ruikt naar tijd.

Vergilius, *Aeneis* 1.430-436

Bij de interpretatie van een vergelijking kan men onderscheid maken tussen de primaire functie (illustratie van een deel van het verhaal) en verschillende secundaire functies, zoals het vooruit- of terugverwijzen, het opwekken van emoties en de mogelijkheid om een passage in een breder perspectief te plaatsen.

Spellingsregels ten aanzien van Griekse eigennamen (bij teksten in vertaling)

Ten aanzien van de spelling van de Griekse eigennamen hanteert het CvTE de volgende regels:

1. Uitgangspunt vormt de lijst van namen uit de Griekse en Romeinse oudheid, in Van Dale, Groot woordenboek der Nederlandse taal, 13^e herziene uitgave, 1999.
2. Bij eigennamen die niet in deze lijst voorkomen, hanteert het CvTE de spelling die aansluit bij die van de bovengenoemde lijst.
3. In citaten (bijvoorbeeld vertalingen) wordt de spelling van de auteur aangehouden. Kandidaten dienen derhalve op de hoogte te zijn van de verschillende spellingsconventies ten aanzien van de Griekse eigennamen.

APPENDIX

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	cecid	casum*
caedo	cecid	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudio	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum
instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum

maneo	mansi	-
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexii	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	ruii	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus
traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	-
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	-
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum

fio
fruor
fungor
gaudeo
loquor
mereor
morio
nascor
obliviscor
orior
patior
polliceor
proficiscor
queror
reor
sequor
soleo
utor
vehor
vereor
vertor

factus sum
fructus sum
functus sum
gavisus sum*
locutus sum
meritus sum
mortuus sum
natus sum
oblitus sum
ortus sum
passus sum
pollicitus sum
profectus sum
questus sum
ratus sum
secutus sum
solitus sum
usus sum
vectus sum
veritus sum
versus sum

